

1.МАЪРУЗА МАТНИ

4-мавзу: Молия тизими

Режа:

1. Молия тизимининг соҳалари ва бўғинлари

2. Етакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

1. Молия тизимининг соҳалари ва бўғинлари.

Жараёнида турли пул фондлари(дан) шаклланадиган ва фойдаланиладиган молиявий муносабатлар турли соҳаларининг мажмуига молия тизими дейилади. Унга бошқача ҳам таъриф бериш мумкин: давлат ва корхоналарнинг пул фондларини шакллантириш, тақсимлаш ва фойдаланиш борасидаги шакл ва методлар тизимига молия тизими дейилади. “Молия тизими” тушунчаси кенг маънодаги “молия” тушунчасининг тараққиёти натижасидир. Мамлакатда бозор ислохотларининг амалга оширилиши ва принципиал жиҳатдан бутунлай янги бўлган иқтисодий ва молиявий сиёсатнинг ҳаётга татбиқ этилиши молия тизимининг соҳалари ва бўғинларига нисбатан объектив равишда янгича ёндошувни тақазо этди. Унга мувофиқ равишда, дастлаб, молия тизими қуйидаги икки соҳага бўлинади:

- давлат молияси ва маҳаллий молия;
- хўжалик юритувчи субъектлар молияси.

Ўз навбатида, молия тизимининг ҳар бир соҳаси пул фондлари ва даромадларни шакллантиришнинг конкрет шакллари ва методларига боғлиқ равишда бир неча бўғинлардан ташкил топади. Масалан, давлат молияси ва маҳаллий молия қуйидаги бўғинлардан ташкил топиши мумкин:

- Давлат бюджети;
- мақсадли нобюджет фондлари;
- давлат кредити.

Шунингдек, хўжалик юритувчи субъектлар молияси қуйидаги бўғинлардан иборат:

- тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси;
- молиявий воситачилар молияси;
- нотижорат ташкилотлари молияси.

Молия тизимининг алоҳида соҳалар ва бўғинларга бўлиниши ЯИМни шакллантириш, тақсимлаш ва қайта тақсимлашда, даромадларни шакллантириш ва улардан фойдаланишда иқтисодий муносабатлар субъектларининг бир-бирларидан фарқли равишда иштирок этиши билан белгиланади. Молия тизимининг ҳар бир соҳаси ва бўғинига пул фондлари ва даромадларини шакллантириш ва улардан фойдаланишнинг ўзига хос бўлган шакллари ва методлари тегишлидир. Масалан, корхоналар молияси моддий ишлаб чиқаришга, ЯИМни яратишга, уни корхоналар ўртасида

тақсимлашга ва ЯИМ бир қисмининг бюджет ва нобюджет фондларига қайта тақсимлашга хизмат қилади. Давлат бюджети орқали ресурслар давлатнинг марказлаштирилган фондига жалб қилинади ва улар иқтисодий минтақалар, тармоқлар ва аҳолининг социал гуруҳлари ўртасида қайта тақсимланади.

Молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида Давлат бюджети ўз ичига қуйидагиларни олади:

- республика бюджети;
- Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар.

Ўз навбатида, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетини ҳамда Қорақалпоғистон Республикасига бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларидан таркиб топади. Вилоятнинг бюджети эса вилоят бюджетини ва вилоятга бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларини ўз ичига олади. Шунингдек, туманларга бўлинадиган шаҳарнинг бюджети шаҳар бюджети ва шаҳар таркибига кирувчи туманлар бюджетларидан иборат. Ва ниҳоят, туманга бўйсунадиган шаҳарлари бўлган туманнинг бюджети туман бюджетидан ва туман бўйсунувидаги шаҳарлар бюджетидан ташкил топади.

Ҳозирги шароитда Давлат бюджети ўз олдида турган қуйидаги муаммоларни ҳал этиши керак:

- даромадлар базасини (асосини) мустаҳкамлаш асосида бюджет дефитининг даражасини камайтириш;
- мамлакат тараққиётининг устувор йўналишлари бўйича бюджет харажатларини реструктуризация қилиш;
- бюджет ёрдамида тартибга солиш механизмини такомиллаштириш;
- бюджет ассигнованияларидан самарали фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш.

Давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар) олдиндан белгиланган маълум муддатларда тузилиши ёки доимий равишда мавжуд бўлиши мумкин. Бу фондларнинг вужудга келиши Давлат бюджетининг қабул қилиниши ёки қабул қилинмаслигидан қатъий назар маблағлар мақсадли манбаининг зарурлиги билан белгиланади. Биринчи навбатда, бу социал таъминот, текин соғлиқни сақлаш, ишсизликни камайтириш ва бошқа худди шундай бир қанча муҳим ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга тегишлидир. Бу фондлар маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш давлат томонидан ўзига хос бўлган шакллар ва методлар ёрдамида амалга оширилади. Шунинг учун ҳам уларни молия тизимининг “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида ажратилиши мақсадга мувофиқдир.

Маблағлардан фойдаланишнинг мақсадли йўналтирилганлиги белгиси бўйича давлат мақсадли фондларини қуйидаги икки гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- социал мўлжалланган (йўналишга эга бўлган) давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар);

- тармоқлараро ва тармоқ характериға эға бўлган давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар).

Айрим ҳолатларда (ҳолларда) ҳудудий йўналтирилган (мўлжалланган) давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар) ташкил қилиниши (шакллантирилиши) мумкин.

Давлат мақсадли фондлари молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- Республика йўл фонди;
- Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкани бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасининг махсус ҳисоб варағи;

- Иш билан таъминлашга кўмаклашувчи давлат фонди;
- Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташқари Пенсия фонди.

Давлат мақсадли фондларида катта миқдордаги маблағларнинг тўпланганлиги шароитида давлат молиявий назоратининг сусайиши бу маблағлардан самарасиз фойдаланишга ва турли-туман суъистемол қилиш ҳолатларининг содир этилишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам давлат молиявий ресурсларидан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш мақсадида уларни Давлат бюджетига жамлаш (консолидация қилиш) мақсадга мувофиқдир. Бунда жамланган (консолидация қилинган) фондларнинг мақсадли йўналиши ўзгартирилмасдан сақланиб қолиши таъминланиши лозим.

Давлат кредити молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг ўзига хос бўғини ҳисобланади. Унинг ўзига хослиги давлатнинг марказлаштирилган фондларига маблағларни жалб қилиш бўйича молия-кредит муносабатларининг алоҳида шакллари билан белгиланади. Давлат кредити давлат, юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги пул муносабатларининг ўзига хос алоҳида шаклидан иборатдир. Бунда давлат, асосан, маблағларни қарзга олувчи ва шунингдек, кредитор ва гарант (кафил) сифатида ҳам майдонга чиқади.

Давлат кредитида миқдорий жиҳатдан маблағларни қарз олувчи сифатида давлатнинг фаолияти устунлик қилади. Давлатнинг кредитор сифатидаги операциялари, яъни давлат юридик ва жисмоний шахсларга ссудалар тақдим қилганда ёки гарант (кафил) бўлганда, анча торроқдир (тор доирададир). Шундай бўлишига қарамасдан, бозор иқтисодиёти шароитида бюджетдан молиялаштириш ҳам қайтарилувчанлик ва тўловлилик (ҳақ асосида) шарти билан амалга оширилса, кенг ривож топиши мумкин.

Ҳозирги шароитда давлат кредитининг зарурлиги давлат харажатларининг давлат ўз даромадлари базасини кенгайтириш имкониятларига нисбатан юқори суръатларда ўсиши билан боғлиқ бўлиб, бу нарса бюджет дефицити шароитида режалаштирилган бюджет харажатларининг қопланишини таъминлайди. Бозор иқтисодиёти шароитида пул-кредит ва молиявий сиёсатларнинг бир-бири билан ўзаро боғлиқ ҳолда

амалга оширилиши молия тизимининг “Давлат молияси ва маҳаллий молия” бўғини тўғрисидаги анъанавий тасаввурлар кенгайиши ва кенг моънода ҳамда уни замонавий тушунишга мувофиқ равишда Марказий банк тизимини ҳам ўз таркибига қўшмоғи лозим.

Хўжалик юритувчи субъектлар молияси молия тизимининг мустақил соҳасидир. Уни бошқача номда мулкчиликнинг турли шаклидаги корхона ва ташкилотлар молияси деб ҳам аташ мумкин. Молия тизимининг ана шу соҳасида даромадларнинг асосий қисми шаклланади ва улар, охир оқибатда давлат томонидан ўрнатилган қоидаларга мувофиқ равишда қайта тақсимланиб, барча даражадаги бюджетлар ва нобюджет фондларининг даромадларини шакллантиради. Бир вақтнинг ўзида бюджет (молиявий) маблағлар(и)нинг катта қисми тўғридан-тўғри бюджетдан молиялаштириш, бюджет ссудалари ва давлат кафолатлари шаклида корхоналарнинг жорий ва инвестицион фаолиятларини молиялаштиришга йўналтирилиши мумкин.

Юқорида қайд этилганидек, молия тизимининг бу соҳаси тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси, молиявий воситачилар молияси ва нотижорат ташкилотлар молияси каби бўғинлардан ташкил топади. Бу гуруҳга кирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий муносабатлари тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш, даромадлар ва харажатларни шаклантириш, мулкка эгалик қилиш, ўз зиммаларига олган мажбуриятларини бажариш шаклларига боғлиқ равишда ўзига хос бўлган хусусиятларга эгадир. Бир вақтнинг ўзида, тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси муҳим аҳамият касб этиб, айнан шу ерда молиявий ресурсларнинг асосий қисми шакллантирилади. Мамлакатнинг умумий молиявий аҳволи ана шу корхоналар молиясининг аҳволи билан белгиланади.

Бозор муносабатлари шароитида корхоналар ўзларининг фаолиятларини тижорий ҳисоб асосида амалга оширадилар. Унга мувофиқ равишда уларнинг харажатлари ўз даромадлари ҳисобидан қопланиши керак. Меҳнат жамоалари ишлаб чиқариш ва социал ривожланишининг асосий манбаи фойда ҳисобланади.

Бу соҳа корхоналари реал равишда молиявий мустақилликка эга, маҳсулотни сотишдан олинган тушумни уларнинг ўзи мустақил равишда тақсимлайди, ўзларининг ихтиёрига кўра фойдадан фойдаланадилар, ишлаб чиқариш ва социал фондларни шакллантирадилар, молиявий бозорнинг ресурсларидан – банк кредитлари, облигациялар эмиссияси, депозит сертификатлари ва молиявий бозорнинг бошқа инструментлари – фойдаланган ҳолда инвестициялаштириш учун зарур бўлган маблағларни қидириб топадилар.

Корхоналар давлатнинг майда-чуйда аралашувидан озод бўлиб, шу билан биргаликда, ишнинг иқтисодий ва молиявий натижалари учун уларнинг масъулияти ҳам кескин оширилган.

Бир вақтнинг ўзида мамлакатнинг хўжалик тизими мураккаб тузилмадан иборат бўлиб, аралаш иқтисодиёт сифатида фаолият кўрсатади. Унинг таркибида фойда олишга қаратилган бизнес-соҳаси билан бир қаторда

иқтисодиётнинг бошқа секторлари ҳам мавжудки, уларнинг фаолияти ижтимоий фаровонликка эришишга йўналтирилган. Буларнинг таркибига давлат секторидан ташқари баъзи мамлакатларда катта масштабларга эга бўлган ва нисбатан юқори суръатларда ўсиб бораётган нотижорат сектори ҳам киради. Ҳозирги шароитда нотижорат сектори ташкилотларининг юқори суръатларда тез ўсиб бораётганлиги, бир томондан, жамиятни демократлаштириш сиёсий жараёнларининг ривожланиши ва иккинчи томондан, бозор иқтисодиётининг социал йўналтирилганлиги (бу нарса бизнинг мамлакатимиз учун характерлидир) билан боғлиқ.

Нотижорат ташкилотлари юридик шахс бўлиб, фойда олиш уларнинг асосий мақсади эмас ва уларда олинган фойда иштирокчилар ўртасида тақсимланмайди. Уларнинг қаторига социал, хайр-эҳсон, маданий, маърифий, илмий, бошқарув, соғлиқни муҳофаза қилиш, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш, фуқаролар ва ташкилотларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни ечиш, юридик хизматлар кўрсатиш ва шунга ўхшаш бошқа мақсадларга эришиш учун ташкил этилган ташкилотлар киради. Нотижорат ташкилотларининг олдига қўйилган мақсадлар хилма-хил бўлганлиги учун бу сектор ўзининг ҳам жуда кенг ва ранг-баранг бўлиши, табиийдир. Нотижорат секторнинг бир гуруҳ корхоналари, асосан, ўз аъзоларининг иқтисодий манфаатларига, маълум тоифадаги шахсларнинг ривожланишига хизмат қилади.

Турли мамлакатлар иқтисодиётида тарихий анъаналар ва иқтисодий тараққиёт босқичларига мувофиқ равишда нотижорат сектор фаолиятининг масштаблари бир-биридан фарқ қилади. Бироқ, бир неча миқдорий тавсифномаларнинг (кўрсаткичларнинг) таҳлили, яхлит олинганда, бу секторнинг тараққий топаётганлигидан далолат беради. Ана шунга ўхшаш тавсифномаларга (кўрсаткичларга) қуйидагиларни киритиш мумкин:

- нотижорат ташкилотларининг сони. Европа мамлакат-ларида ҳар 1000 кишига 4та нотижорат ташкилоти тўғри келади. Финляндия шу маънода рекордчи ҳисобланиб, бу ерда ҳар 1000 кишига 21тадан тўғри келувчи нотижорат ташкилотлари мавжуд. Бу кўрсаткичнинг даражаси Россияда 3,3га тенгдир;

- нотижорат ташкилотлари таъминлайдиган аҳолининг бандлилик даражаси. Бу ташкилотлар, маълум маънода, муҳим иш берувчилар бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги пайтда бу секторда ишчи кучининг ўртача 3,4% ишлайди (Венгрияда – 1%дан бошлаб, АҚШда – 7%гача). Нотижорат ташкилотларнинг фаолият кўрсатиши иқтисодиётнинг бошқа секторларида фаол равишда қўшимча иш ўринларининг яратилишига ўз таъсирини кўрсатади. Бу ташкилотлар товарлар ва хизматларни сотиб олувчилар бўлганлиги учун, охир оқибатда, бу нарса тадбиркорлик фаолиятининг фаоллашувига олиб келади;

- нотижорат ташкилотларининг оператив харажатлари. Бу кўрсаткич ялпи миллий маҳсулотнинг ўртача 3,5%ини ташкил этади (Венгрияда – 1,2%, АҚШда – 6,3%). Россияда бу рақам 2%га тенгдир.

Ҳозирги шароитда нотижорат сектор катта иқтисодий салоҳиятга эга бўла бориб, бу ерда молиявий ва инсон ресурсларининг сезиларли қисми тўпланмоқда ва у замонавий бозор муносабатлари тизимида муҳим иш берувчига айланиб бормоқда.

Нотижорат асосда хўжалик юритишнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- фаолиятнинг фойда олишга эмас, балки маълум бир миссияга эришишга йўналтирилганлиги;
- эълон қилинган мақсадларга эришиш учун олинган фойдадан восита сифатида фойдаланиш;
- бозор хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги ва фаолиятнинг социал самарадорлигини биргаликда қўшиб олиб бориш.

Нотижорат ташкилотлари фаолиятининг молиявий манбаларини қуйидаги беш асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

- бюджет ассигнованиялари (бюджетдан ажратмалар);
- тижорат фаолияти:
 - товарлар, ишлар ва хизматларни реализация қилишдан олинган тушум;
 - акциялар, облигациялар, бошқа қимматли қоғозлар ва омонатлар бўйича олинадиган даромадлар;
 - нотижорат ташкилотнинг мулкидан, нотижорат ташкилотларининг ёрдами асосида тузилган хўжалик жамиятларининг фаолиятдан олинадиган даромадлар;
 - ва бошқалар.
- тижорат тузилмалари ва хусусий шахсларнинг қурбонликлари (ҳомийлик ёрдамлари);
- таъсисчилардан доимий равишда ва бир вақтнинг ўзида тушиб туриши мумкин бўлган тушилмалар;
- қонун билан таъқиқланмаган бошқа тушилмалар (масалан, кўнгилчиларнинг меҳнат сарфлари, ресурсларни жалб қилиш бўйича ўтказилган тадбирлар (лотереялар, аукционлар, кўнгилхўшлик, маданий, спорт ва бошқа оммавий тадбирлардан)дан келган тушилмалар.

Турли мамлакатларда нотижорат ташкилотларини молиялаштириш манбаларининг таркибий тузилмаси турличадир. Масалан, кўпгина ривожланган мамлакатларда хусусий қурбонликларнинг миқдори 1%дан (Японияда) 20%гача (АҚШда) тебранади ва ўртача 11%ни ташкил этади. Ҳукумат ажратмаларининг салмоғи эса 26%дан (Германия) 71%гача бўлиб, унинг ўртача даражаси 48%га тенгдир. Нотижорат ташкилотларининг ўзлари томонидан ишлаб топилган маблағларнинг салмоғи 23%дан (Венгрия) 71%гача тебраниб, унинг ўртача даражаси 41%дан иборатдир.

Нотижорат фаолиятни молиявий жиҳатдан тартибга солишнинг шакллари, уларнинг давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари билан ҳамкорлиги ҳар бир мамлакатнинг тегишли қонунлари ёрдамида амалга оширилади. Уларни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш тўғридан-тўғри (бевосита) ва эгри (билвосита) характерга эга бўлиши мумкин.

Нотижорат секторни давлат томонидан тўғри (бевосита) қўллаб-қувватлашнинг уч асосий шакли мавжуд:

- тўғридан-тўғри (бевосита) бюджет инвестициялари;
- ҳамкорликда молиялаштириш;
- давлат социал буюртмаси.

Нотижорат секторни эгри (билвосита) молиялаштириш шаклидан ҳам, яъни нотижорат ташкилотларини давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари олдидаги тўловлари ва бошқа шунга ўхшаш мажбуриятларидан озод қилиш шаклидан ҳам амалиётда тез-тез фойдаланилади. Эгри (билвосита) молиялаштиришнинг асосий кўринишлари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- носолиқли имтиёзларни тақдим этиш;
- солиқли имтиёзлаштириш.

Бу ерда, ўз навбатида, носолиқли имтиёзлар қуйидаги кўринишларда намоён бўлади:

- нотижорат ташкилотларининг фаолияти учун биноларни ижарага олиш, ер майдонларини ажратиш;
- лицензиялаштиришнинг соддалаштирилган тизимини ўрнатиш (белгилаш);
- алоқа хизматлари ва коммунал хизматларни тўлашда имтиёзли тарифлардан фойдаланиш;
- ва бошқалар.

Шунингдек, солиқли имтиёзлаштириш қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

- ҳаётият эгувчилар учун имтиёзлар;
- қурбонлик (ҳомийлик) қилувчи юридик шахслар учун имтиёзлар.

Давлат органлари нотижорат ташкилотларининг фаолиятига аралаштириш, агар уларнинг сарфланиши ташкилотнинг мақсадларига мос келаётган бўлса, харажатларнинг йўналишига ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқига эга эмас.

2. Етакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

Ривожланган хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими молиявий муносабатларнинг қуйидаги бўғинларидан иборат:

- Давлат бюджети тизими;
- давлат кредити ва маҳаллий ҳокимият органлари кредитлари, федератив давлатларда эса – федерация аъзоларининг кредити;
- махсус нобюджет фондлар;
- давлат корпорациялари молияси.

Бу давлатларда бюджет тизимининг таркибий тузилиши (тузилмаси), энг аввало, давлат тузилишига (қурилмасига) боғлиқ. Унитар (ягона) давлатларда бюджет тизими қуйидаги икки бўғиндан иборат:

- Давлат бюджети;

- кўп сонли маҳаллий бюджетлар (шаҳарлар, округлар, қишлоқ округлари бюджети).

Маҳаллий бюджетлар унитар давлатларда ўзларининг даромадлари ва харажатлари билан Давлат бюджетининг таркибига кирмайди.

Федератив давлатларда бюджет тизими уч бўғиндан таркиб топган:

- Давлат бюджети, ёки федераль бюджет, ёки марказий ҳукумат бюджети;

- федерация аъзолари бюджетлари (АҚШда – штатлар бюджети, Канадада – провинциялар бюджети, ГФРда – ерлар бюджети, Швейцарияда – кантонлар бюджети ва ҳ.к.);

- маҳаллий бюджетлар.

Маҳаллий бюджетлар ўзларининг даромадлари ва харажатлари билан федерация аъзоларининг бюджетларига ва улар ҳам, ўз навбатида, давлат федераль бюджетининг таркибига кирмайди.

Ривожланган етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг етакчи бўғинларидан бири Давлат бюджетидир. У давлат ва ўз-ўзини бошқариш ҳудудий органларининг функциялари ва вазифаларини молиявий таъминлашга мўлжалланган марказлаштирилган пул маблағлари фондини шакллантириш ва ундай фойдаланишнинг шаклидан иборатдир.

Давлат бюджети мамлакатнинг жорий йилдаги асосий молиявий режаси ҳисобланиб, қонун кучига эгадир. У ҳар йили мамлакатнинг қонунчилик ҳокимият органи – парламент томонидан тасдиқланади. Фавқулодда вазиятларда (урушлар, иқтисодий таназзуллар ва ҳ.к.лар даврида) ҳукумат Давлат бюджетининг маблағларига таянади ва улар ёрдамида ўсиб боровчи давлат харажатларини қоплайди.

Етакчи хорижий мамлакатларнинг Давлат бюджети улар МДини қайта тақсимлашнинг асосий инструменти. Молия тизимининг бу бўғини орқали мамлакат МДининг 40% гача бўлган қисми қайта тақсимланади.

Давлат бюджетининг асосий даромадлари солиқлардан иборат бўлиб, улар ёрдамида бюджет даромадларининг 70% дан 90% гача ва айрим даврларда ундан ҳам кўпроқ қисми шакллантирилади. Бозор иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатларда асосий солиқлар ҳисобланган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи, корпорацияларнинг фойдасидан олинадиган солиқ, акцизлар, қўшилган қиймат солиғи ва божхона божлари Давлат бюджетига бириктирилган.

Давлат бюджетидан ҳарбий мақсадларга мўлжалланган харажатлар, иқтисодиётга аралашув харажатлари, давлат аппаратини сақлаш харажатлари, социал харажатлар, субсидиялар амалга оширилади ва ривожланаётган мамлакатларга кредитлар тақдим этилади. Бир вақтнинг ўзида, Давлат бюджети маҳаллий ҳокимият органларига, ҳукумат махсус фондларига ва давлат корхоналарига субсидиялар ва кредитлар бериш орқали мамлакат молия тизимининг барча бўғинларига ўз таъсирини кўрсатади.

Етакчи хорижий мамлакатлар кўпчилигининг Давлат бюджетлари учун доимий равишдаги бюджет дефицити хос бўлиб, у давлат заёмлари ҳисобидан қопланади. Давлат заёмларининг муомалага чиқарилиши давлат қарзининг ўсишига олиб келади. Давлат қарзи олдин чиқарилган ва ҳозирги пайтга қадар қайтарилмаган (узилмаган) барча давлат заёмларининг фоизлари билан қўшиб ҳисоблагандаги умумий суммасидан иборат.

Худудий молия етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг иккинчи бўғинидир. Бу федератив давлатларда федерация аъзоларининг молияси ва федерация аъзолари ҳамда муниципалитетларга тегишли бўлган маҳаллий бюджетлар, корхоналар молиясидан иборат.

Федерация аъзоларининг даромадлари тўғрисидаги масала ҳар бир мамлакатда ўзига хос тарзда ечилади. Масалан, АҚШда штатлар бюджетларига эгри (билвосита) солиқлар ва энг аввало, сотувдан олинадиган солиқлар бириктирилган бўлса, ГФРда асосий тўғри (бевосита) солиқлар бўйича тушумлар – аҳолидан олинадиган даромад солиғи ва корпорациялардан олинадиган фойда солиғи 50%:50% нисбатда федерал бюджет ва ерларнинг бюджети ўртасида бўлинади.

Етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг учинчи бўғини давлат кредити ҳисобланади. Бу бир томондан, давлат ва иккинчи томондан, юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги кредит муносабатларидан иборат бўлиб, унга кўра давлат ва бошқарувнинг маҳаллий органлари, асосан, маблағларни қарзга олувчилар сифатида майдонга чиқади. Давлат заёмлари ва маҳаллий заёмлар, одатда, бюджет дефицити мавжуд бўлса, яъни одатдаги даромадлар давлатнинг харажатларини қопламаса муомалага чиқарилади.

Маҳаллий бюджетларга иккинчи даражали аҳамият касб этувчи солиқлар (асосан, мулкӣ солиқлар) бириктирилган. Социал мақсадларга йўналтириладиган маблағларнинг салмоғи маҳаллий бюджетларда Давлат бюджетига нисбатан анча юқори. Бу бюджетлар ҳам доимий равишда дефицитли бўлиб, улар Давлат бюджетидан ҳукумат кафолати остида субсидия ва кредитлар йўли билан керакли маблағларни олади.

Етакчи хорижий мамлакатлар давлат молиясининг муҳим бўғинларидан яна бири бу махсус нобюджет фондлардир. Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда энг йирик махсус нобюджет фондларнинг орасида миллий муғурта фондлари алоҳида ўринни эгаллайди. Бу фондлар корхона ишчилари ва тадбиркорларнинг суғурта бадаллари ҳамда Давлат бюджетидан бериладиган дотациялар ҳисобидан ташкил топади. Миллий суғурта фондларининг маблағлари ёш, ногиронлик ва боқувчисини юқотган ҳоллар бўйича пенсияларни тўлашга, вақтинчалик меҳнат қобилятини юқотгани, ҳомиладорлиги, ишсизлиги ва ҳ.к.лар бўйича нафақалар беришга сарфланади. Бунда маблағларнинг асосий қисми ёш бўйича пенсияларни тўлашга йўналтирилади. Барча ривожланган хорижий мамлакатларда пенсиянинг миқдори иш ҳақи ва тўланган суғурта бадалларининг миқдорига нисбатан белгиланади.

Масалан, АҚШда пенсия таъминоти тизими 1935 қабул қилинган қонунга биноан жорий этилган ва бу тизим баъзи бир ўзгаришлар билан

ҳозиргача амал қилиб келаяпти. Пенсия таъминоти тизими доимий банд бўлган ёлланма ишчилар ва ўз-ўзи билан банд бўлган шахсларга нисбатан қўлланилади. Темир йўл тизимида, федерал хизматда, штатлар ва маҳаллий ҳокимият органларида хизмат қилганлар учун пенсия таъминотининг махсус тизими амал қилади.

Пенсия таъминоти тизимини молиялаштириш манбаи миллий суғурта фонди бўлиб, бу фонд АҚШ федерал бюджетининг таркибига киради.

Қарилик бўйича пенсия 65 ёшдан (қисқартирилган миқдорда – 62-64 ёшдан) бошлаб тўланади. Пенсияни олиш учун минимал даражадаги суғурта стажига эга бўлмоқ лозим, яъни 40 чорак – 10 йил давомида суғурта бадалларини тўлаш керак.

Пенсиянинг миқдори 22 ёшдан 62 ёшгача суғурта қилинган шахс томонидан олинган иш ҳақининг ўртача миқдорига нисбатан ҳисобланади (энг кам иш ҳақи олинган 5 йилни чегирган ҳолда). Пенсиянинг ўртача миқдори ўртача маошнинг 40% ини, паст даражадаги даромадга эга бўлган шахслар учун эса 60% ни ташкил этади. 65-69 ёшларда пенсия учун мурожаат қилинганда, ана шу нарсани рағбатлантириш учун, пенсиянинг миқдори ҳар ойига 0,5% га , яъни йилига 6% га оширилади. Ҳаёт қийматининг даражасига мувофиқ равишда пенсия автоматик равишда инденсация қилинади. Пенсиянинг қармоғидагилар учун қарилик пенсиясининг 50% и миқдорида қўшимча тўланади.

АҚШда пенсионерлар текин тиббий ёрдам, текин доридармон, озиқ-овқатнинг йирик пакети, 100 доллар чегарасигача паст квартира ҳақи каби қўшимча имтиёзларга эга.

ГФРда янги пенсия тизими 1992 йилнинг 1 январидан жорий этилган. Бошқа етакчи хорижий мамлакатлар сингари бу ерда ҳам пенсиянинг миқдори ўртача иш ҳақи ва тўланган суғурта бадалларнинг миқдорига боғлиқ. Бу ерда давлат пенсия таъминоти тизими етакчи рол ўйнайди.

Италияда пенсия ислоҳоти 1995 йилда ўтказилган. Унга мувофиқ ўзгарувчан пенсия ёши жорий этилган.

Испанияда расмий равишдаги пенсия ёши 65 йил бўлса-да, ҳақиқатда унинг даражаси 63 йилга тенг. Чунки испанларнинг 70%и қонунда кўзда тутилган муддатдан олдинроқ пенсияга чиқади.

Пенсия таъминоти харажатлари ЯИМга нисбатан Испанияда -7,5%, Австрияда - 14,8%, Францияда – 11,8%, ГФРда - 10,8%, Буюк Британияда – 9,5%ни ташкил этади.

Давлат корхоналари молияси етакчи хорижий давлатлар молия тизимининг бўғинларидан бири ҳисобланади. Бу корхоналар Ғарбий Европа мамлакатларида Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ва 1945-1950 йилларда темир йўл ва ҳаво транспорти, энергетика тармоғи ва бошқа тармоқлар корхоналарининг миллийлаш-тирилиши муносабати билан анча ривожлана бошлади. Ўша пайтларда бу тармоқлар техникавий жиҳатдан ўта қолоқ ва норақобатбардошли эди. Уларни қайта қуролантириш жуда катта

миқдордаги маблағларни талаб этдики, бу маблағлар Давлат бюджети, яъни солиқ тўловчилар ҳисобидан ажратилди. Бу тармоқлар модернизация қилинганлиги ва техникавий жиҳатдан илғор бўлишига қарамасдан, молиявий жиҳатдан, улар ҳамон паст рентабелли ёки зарарга (зиёнга) ишлайдиган бўлиб қолаверди. Давлат корхоналари молиявий ҳолати оғирлигининг асосий сабабчиси улар маҳсулотларига нисбатан паст баҳолар сиёсатининг юргизилаётганлигидир.

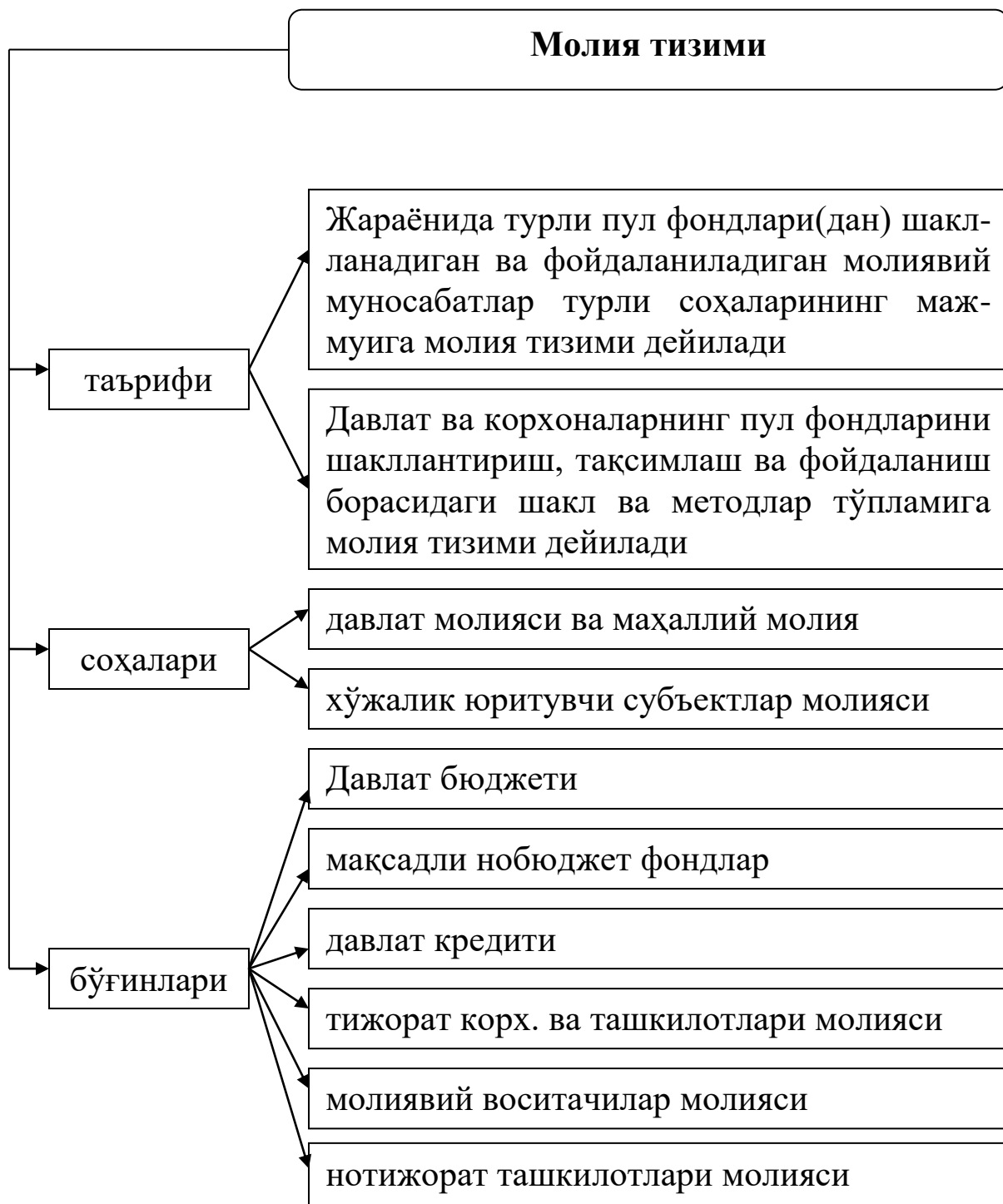
Ўтган асрнинг 80-йилларида етакчи хорижий мамлакатлар ҳукмрон доираларининг янги иқтисодий ва молиявий сиёсатига кўра кўпгина давлат тармоқлари ва корхоналари хусусийлаштирилди ва бу нарса давлат мулкисининг миқдорини кескин камайтирди.

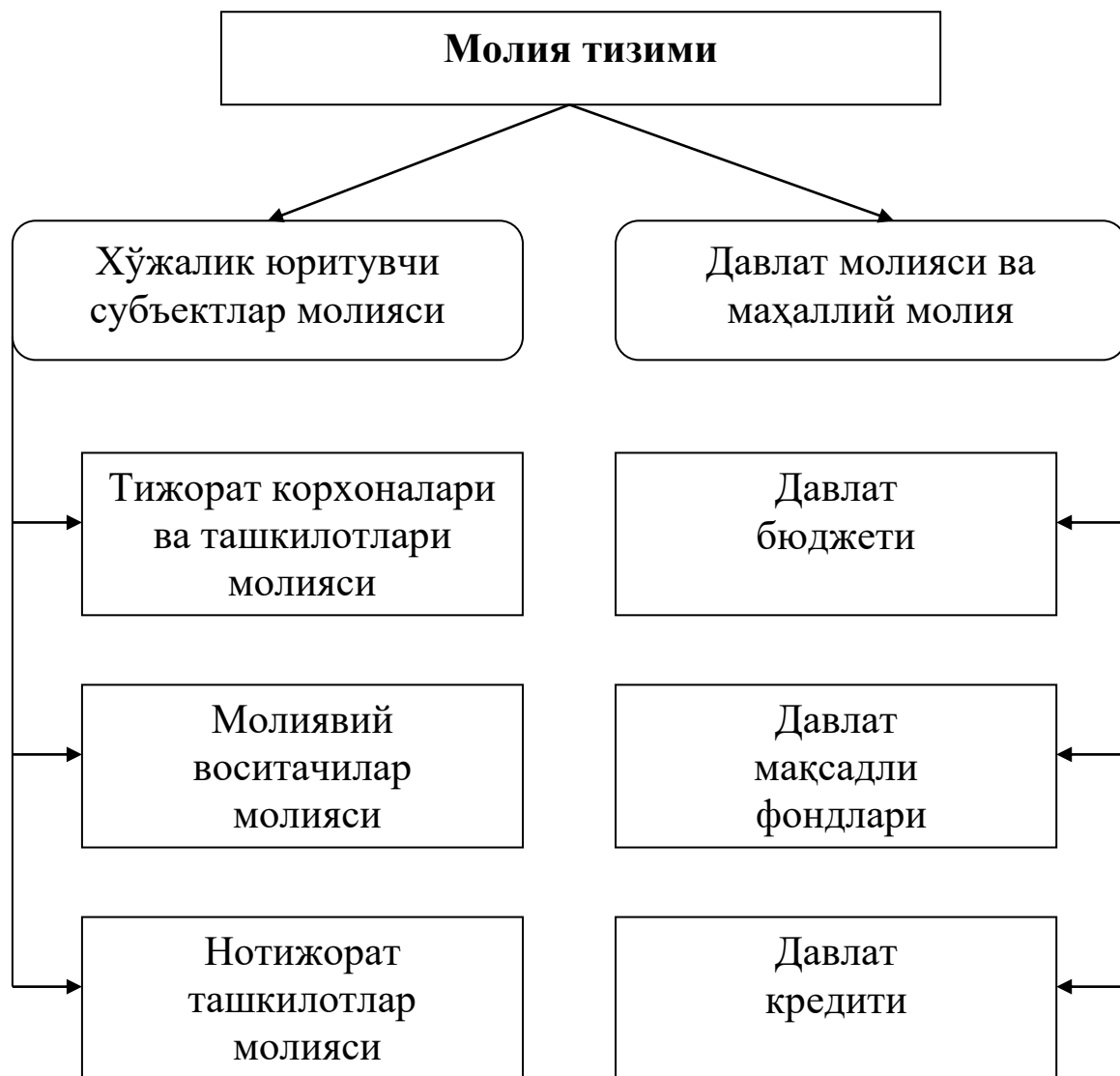
НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

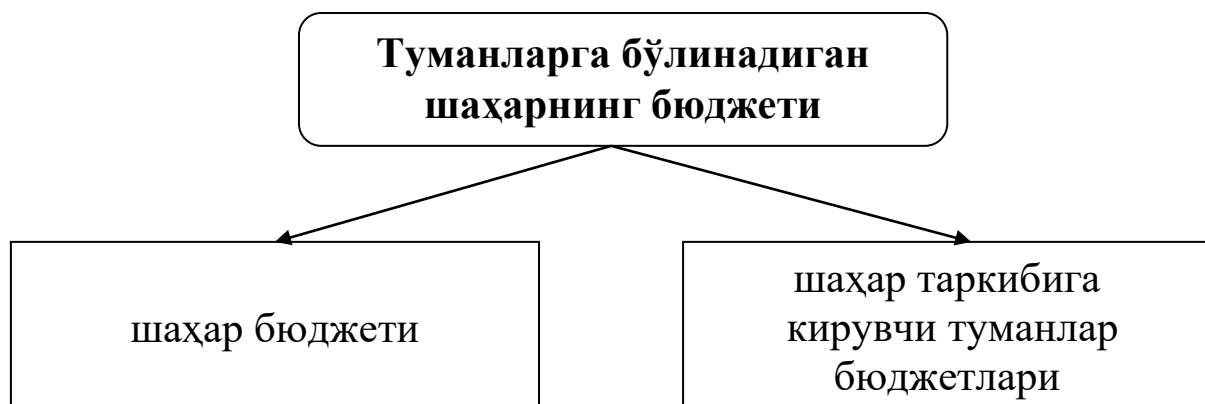
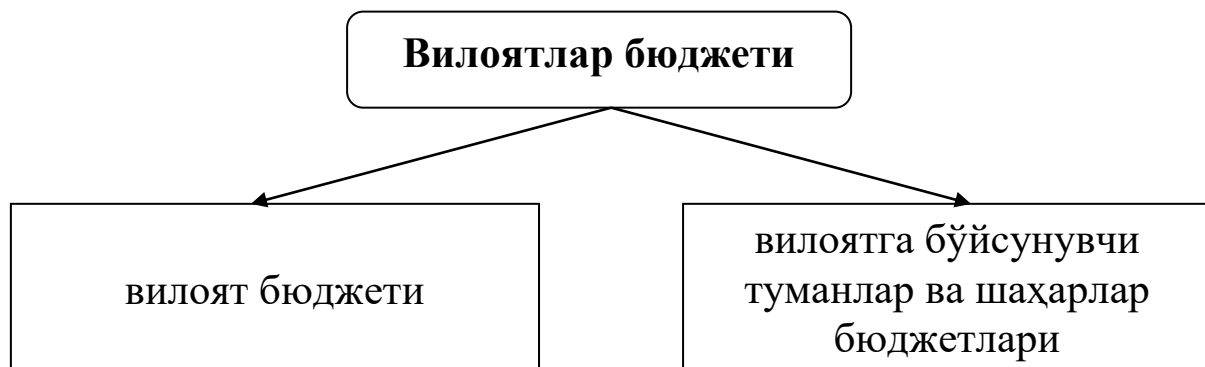
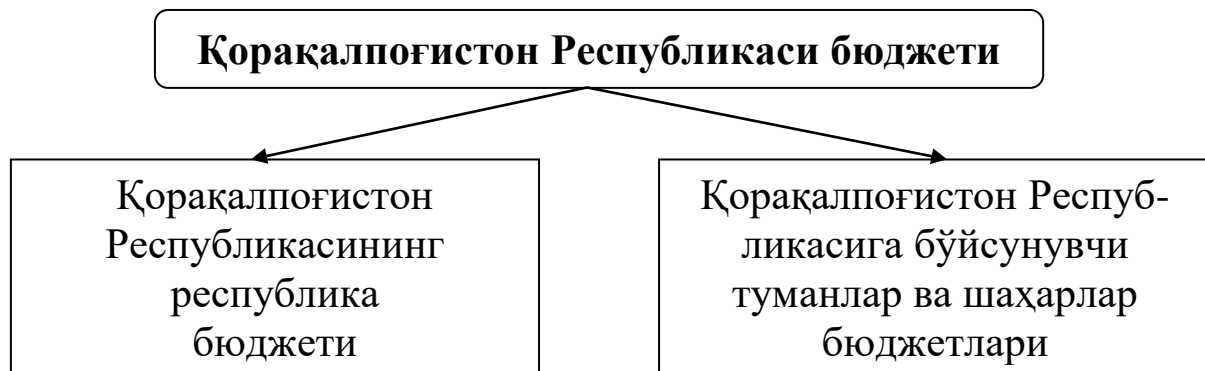
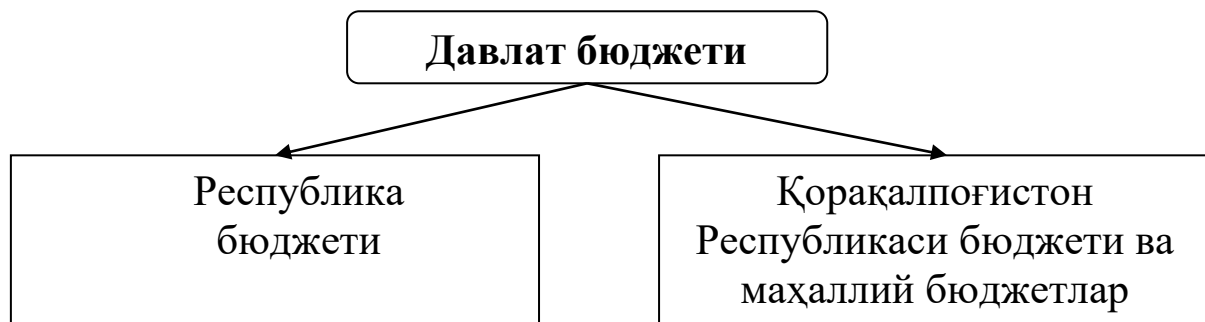
- Молия тизими деб нимага айтилади ва унга нисбатан қандай таърифларни бериш мумкин?
- Молия тизими, дастлаб, қандай соҳаларга бўлинади?
- Давлат молияси ва маҳаллий молия қандай бўғинлардан ташкил топиши мумкин?
- Хўжалик юритувчи субъектлар молияси қандай бўғинлардан иборат?
- Молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида Давлат бюджети ўз ичига нималарни олади?
- Ҳозирги шароитда Давлат бюджети ўз олдида турган қандай муаммоларни ҳал этиши керак?
- Маблағлардан фойдаланишнинг мақсадли йўналтирилганлиги белгиси бўйича давлат мақсадли фондларини қандай икки гуруҳга бирлаштириш мумкин?
- Давлат мақсадли фондлари молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида қандай фондлардан иборат бўлиши мумкин?
- Нега давлат кредити молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг ўзига хос бўғини ҳисобланади ва унга тегишли бўлган хусусиятлар нималардан иборат?
- Хўжалик юритувчи субъектлар молияси молия тизимининг мустақил соҳаси сифатида қандай бўғинлардан ташкил топган?
- Нотижорат асосда хўжалик юритишнинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
- Нотижорат ташкилотлари фаолиятининг молиявий манбаларини қандай асосий гуруҳга ажратиш мумкин?
- Нотижорат секторни давлат томонидан тўғридан-тўғри (бевосита) қўллаб-қувватлашнинг қандай асосий шакллари мавжуд?
- Нотижорат секторни эгри (билвосита) молиялаштиришнинг асосий кўринишлари нималардан иборат?
- Ривожланган хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими молиявий муносабатларнинг қандай бўғинларидан иборат?
- Унитар (ягона) давлатларда бюджет тизими қандай бўғинлардан ташкил топади?
- Федератив давлатларда бюджет тизими қандай бўғинлардан таркиб топган?
- Етакчи хорижий мамлакатлар давлат молия тизимининг муҳим бўғинлари сифатида Давлат бюджети, давлат кредити, нобюджет фондлар ва давлат корпорациялари молияси қандай характерли хусусиятларга эга?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

4.1. Молия тизимининг соҳалари ва бўғинлари

**Туманга бўйсундиган
шаҳарлари бўлган
туманнинг бюджети**

туман
бюджети

туман бўйсунувидаги
шаҳарлар бюджети

**Ҳозирги шароитда Давлат бюджети ўз олдида турган
қуйидаги муаммоларни ҳал этиши керак**

даромадлар базасини (асосини)
мустаҳкамлаш асосида бюджет
дефитининг даражасини камайтириш

мамлакат тараққиётининг устувор
йўналишлари бўйича бюджет харажатларини
реструктуризация қилиш

бюджет ёрдамида
тартибга солиш механизмини
такомиллаштириш

бюджет ассигнованияларидан
самарали фойдаланиш устидан
назоратни кучайтириш

Маблағлардан фойдаланишнинг мақсадли йўналтирилганлиги белгиси бўйича давлат мақсадли фондларини қуйидаги гуруҳларга бирлаштириш мумкин

социал мўлжалланган (йўналишга эга бўлган) давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар)

тармоқлараро ва тармоқ характерига эга бўлган давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар)

Айрим ҳолатларда (ҳолларда) ҳудудий йўналтирилган (мўлжалланган) давлат мақсадли фондлари (нобюджет фондлар ёки бюджетдан ташқари фондлар) ташкил қилиниши (шакллантирилиши) мумкин

Давлат мақсадли фондлари молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг алоҳида бўғини сифатида қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин

Республика Йўл жамғармаси (фонди)

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкани бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасининг махсус ҳисоб варағи

Иш билан таъминлашга кўмаклашувчи давлат фонди

Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси (фонди) ва бошқалар

Давлат кредити

молия тизими “Давлат молияси ва маҳаллий молия” соҳасининг ўзига хос бўғини ҳисобланади

...нинг ўзига хослиги давлатнинг марказлаштирилган фондларига маблағларни жалб қилиш бўйича молия-кредит муносабатларининг алоҳида шакллари билан белгиланади

давлат, юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги пул муносабатларининг ўзига хос алоҳида шаклидан иборатдир. Бунда давлат, асосан, маблағларни қарзга олувчи ва шунингдек, кредитор ва гарант (кафил) сифатида ҳам майдонга чиқади

...да миқдорий жиҳатдан маблағларни қарз олувчи сифатида давлатнинг фаолияти устунлик қилади. Давлатнинг кредитор сифатидаги операциялари, яъни давлат юридик ва жисмоний шахсларга ссудалар тақдим қилганда ёки гарант (кафил) бўлганда, анча торроқдир (тор доирададир)

...нинг зарурлиги давлат харажатларининг давлат ўз даромадлари базасини кенгайтириш имкониятларига нисбатан юқори суръатларда ўсиши билан боғлиқ бўлиб, бу нарса бюджет дефицити шароитида режалаштирилган бюджет харажатларининг қопланишини таъминлайди

Хўжалик юритувчи субъектлар молияси

Молия тизимининг ана шу соҳасида даромадларнинг асосий қисми шаклланади ва улар, охир оқибатда давлат томонидан ўрнатилган қоидаларга мувофиқ равишда қайта тақсимланиб, барча даражадаги бюджетлар ва нобюджет фондларининг даромадларини шакллантиради

Бир вақтнинг ўзида бюджет (молиявий) маблағлар(и)нинг катта қисми тўғридан-тўғри бюджетдан молиялаштириш, бюджет ссудалари ва давлат қарзлари шаклида корхоналарнинг жорий ва инвестицион фаолиятларини молиялаштиришга йўналтирилиши мумкин

Молия тизимининг бу соҳаси тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси, молиявий воситачилар молияси ва нотижорат ташкилотлар молияси каби бўғинлардан ташкил топади

Бу гуруҳга кирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий муносабатлари тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш, даромадлар ва харажатларни шакллантириш, мулкка эгаллик қилиш, ўз зиммаларига олган мажбуриятларини бажариш шаклларига боғлиқ равишда ўзига хос бўлган хусусиятларга эгадир.

Бир вақтнинг ўзида, тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси муҳим аҳамият касб этиб, айнан шу ерда молиявий ресурсларнинг асосий қисми шакллантирилади. Мамлакатнинг умумий молиявий аҳволи ана шу корхоналар молиясининг аҳволи билан белгиланади

Тижорат корхоналари ва ташкилотлари молияси

Бозор муносабатлари шароитида корхоналар ўзларининг фаолиятларини тижорий ҳисоб асосида амалга оширадилар

Уларнинг харажатлари ўз даромадлари ҳисобидан қоплашниши керак

Меҳнат жамоалари ишлаб чиқариш ва социал ривожланишининг асосий манбаи фойда ҳисобланади

Бу соҳа корхоналари

реал равишда молиявий мустақилликка эга

маҳсулотни сотишдан олинган тушумни уларнинг ўзи мустақил равишда тақсимлайди

ўзларининг ихтиёрига кўра фойдадан фойдаланадилар

ишлаб чиқариш ва социал фондларни шакллантирадилар

молиявий бозорнинг ресурсларидан – банк кредитлари, облигациялар эмиссияси, депозит сертификатлари ва молиявий бозорнинг бошқа инструментлари – фойдаланган ҳолда инвестициялаштириш учун зарур бўлган маблағларни қидириб топадилар

Нотижорат асосда хўжалик юретишнинг асосий хусусиятлари

фаолиятнинг фойда олишга эмас, балки маълум бир миссияга эришишга йўналтирилганлиги

эълон қилинган мақсадларга эришиш учун олинган фойдadan восита сифатида фойдаланиш

бозор хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги ва фаолиятнинг социал самарадорлигини биргаликда қўшиб олиб бориш

Нотижорат ташкилотлари фаолиятининг молиявий манбаларини

бюджет ассигнованиялари (бюджетдан ажратмалар)

тижорат фаолиятидан олинадиган даромадлар

тижорат тузилмалари ва хусусий шахсларнинг қурбонликлари (ҳомийлик ёрдамлари)

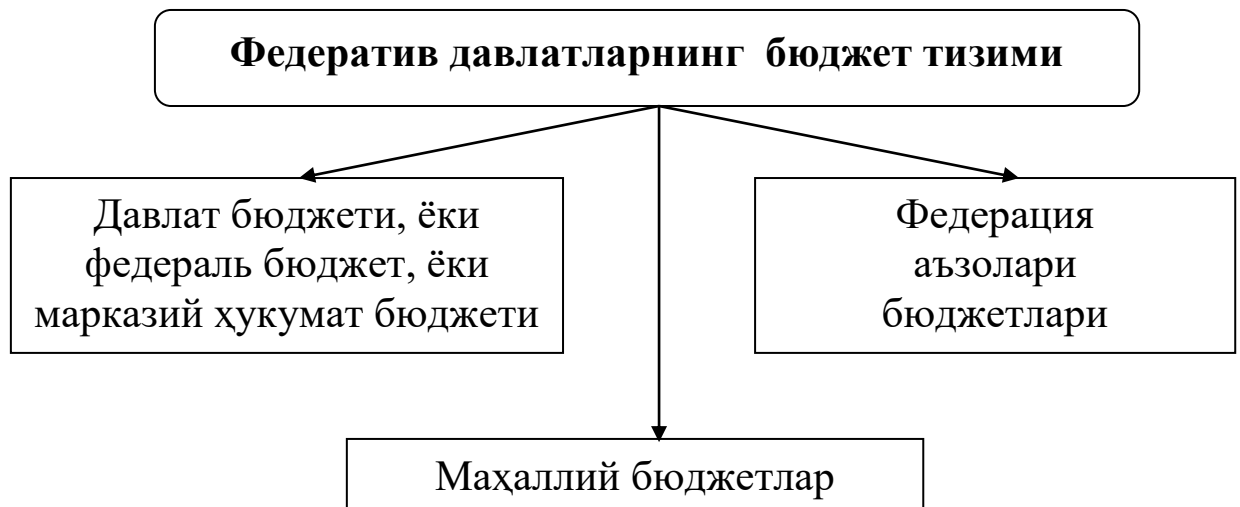
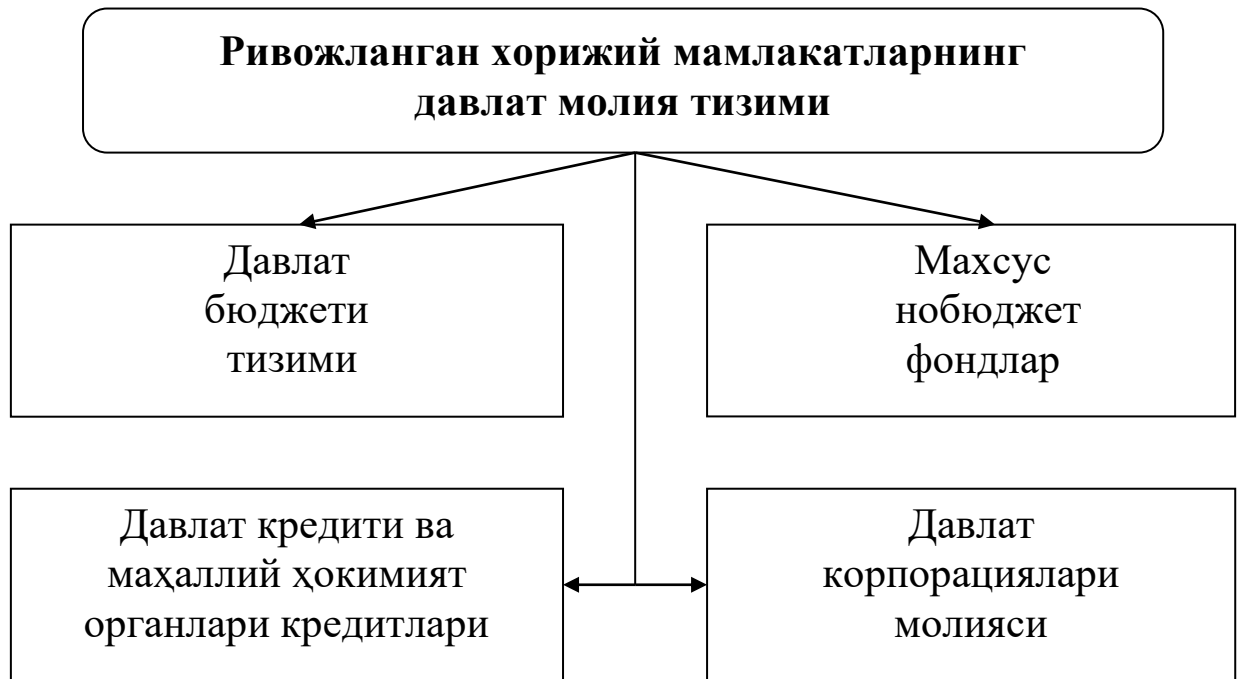
таъсисчилардан доимий равишда ва бир вақтнинг ўзида тушиб туриши мумкин бўлган тушилмалар

қонун билан таъқиқланмаган бошқа тушилмалардан келган тушилмалар

**Нотижорат фаолиятни молиявий жиҳатдан
қўллаб-қувватлаш шакллари**

4.2. Ётакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

Етакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

Ривожланган етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг етакчи бўғинларидан бири Давлат бюджетидир. Давлат бюджети мамлакатнинг жорий йилдаги асосий молиявий режаси ҳисобланиб, қонун кучига эгадир. У ҳар йили мамлакатнинг қонунчилик ҳокимият органи – парламент томонидан тасдиқланади

Етакчи хорижий мамлакатларнинг Давлат бюджети улар МД ини қайта тақсимлашнинг асосий инструментиدير. Молия тизимининг бу бўғини орқали мамлакат МД ининг 40% гача бўлган қисми қайта тақсимланади

Давлат бюджетининг асосий даромадлари солиқлардан иборат бўлиб, улар ёрдамида бюджет даромадларининг 70% дан 90% гача ва айрим даврларда ундан ҳам кўпроқ қисми шакллантирилади

Бозор иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатларда асосий солиқлар ҳисобланган жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи, корпорацияларнинг фойдасидан олинadиган солиқ, акцизлар, қўшилган қиймат солиғи ва божхона божлари Давлат бюджетига бириктирилган

Давлат бюджетидан ҳарбий мақсадларга мўлжалланган харажатлар, иқтисодиётга аралашув харажатлари, давлат аппаратини сақлаш харажатлари, социал харажатлар, субсидиялар амалга оширилади ва ривожланаётган мамлакатларга кредитлар тақдим этилади

Етакчи хорижий мамлакатлар кўпчилигининг Давлат бюджетлари учун доимий равишдаги бюджет дефицити хос бўлиб, у давлат заёмлари ҳисобидан қопланади

Етакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

Худудий молия етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг иккинчи бўғинидир. Бу федератив давлатларда федерация аъзоларининг молияси ва федерация аъзолари ҳамда муниципалитетларга тегишли бўлган маҳаллий бюджетлар, корхоналар молиясидан иборат

Федерация аъзоларининг даромадлари тўғрисидаги масала ҳар бир мамлакатда ўзига хос тарзда ечилади. Масалан, АКШда штатлар бюджетларига эгри (билвосита) солиқлар ва энг аввало, сотувдан олинадиган солиқлар бириктирилган бўлса, ГФРда асосий тўғри (бевосита) солиқлар бўйича тушумлар – аҳолидан олинадиган даромад солиғи ва корпорациялардан олинадиган фойда солиғи 50%:50% нисбатда федерал бюджет ва ерларнинг бюджети ўртасида бўлинади

Етакчи хорижий мамлакатлар молия тизимининг учинчи бўғини давлат кредити ҳисобланади. Бу бир томондан, давлат ва иккинчи томондан, юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги кредит муносабатларидан иборат бўлиб, унга кўра давлат ва бошқарувнинг маҳаллий органлари, асосан, маблағларни қарзга олувчилар сифатида майдонга чиқади. Давлат заёмлари ва маҳаллий заёмлар, одатда, бюджет дефицити мавжуд бўлса, яъни одатдаги даромадлар давлатнинг харажатларини қопламаса муомалага чиқарилади

Маҳаллий бюджетларга иккинчи даражали аҳамият касб этувчи солиқлар (асосан, мулкӣ солиқлар) бириктирилган. Социал мақсадларга йўналтириладиган маблағларнинг салмоғи маҳаллий бюджетларда Давлат бюджетига нисбатан анча юқори

Етакчи хорижий мамлакатларнинг давлат молия тизими

Етакчи хорижий мамлакатлар давлат молиясининг муҳим бўғинларидан яна бири бу махсус нобюджет фондлардир

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда энг йирик махсус нобюджет фондларнинг орасида миллий суғурта фондлари алоҳида ўринни эгаллайди. Бу фондлар корхона ишчилари ва тадбиркорларнинг суғурта бадаллари ҳамда Давлат бюджетидан бериладиган дотациялар ҳисобидан ташкил топади.

Миллий суғурта фондларининг маблағлари ёш, ногиронлик ва боқувчисини йўқотган ҳоллар бўйича пенсияларни тўлашга, вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотгани, ҳомиладорлиги, ишсизлиги ва ҳ.к.лар бўйича нафақалар беришга сарфланади. Бунда маблағларнинг асосий қисми ёш бўйича пенсияларни тўлашга йўналтирилади

Барча ривожланган хорижий мамлакатларда пенсиянинг миқдори иш ҳақи ва тўланган суғурта бадалларининг миқдорига нисбатан белгиланади

Давлат корхоналари молияси етакчи хорижий давлатлар молия тизимининг бўғинларидан бири ҳисобланади. Бу корхоналар Ғарбий Европа мамлакатларида Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ва 1945-1950 йилларда темир йўл ва ҳаво транспорти, энергетика тармоғи ва бошқа тармоқлар корхоналарининг миллийлаштирилиши муносабати билан анча ривожлана бошлади

Ўтган асрнинг 80-йилларида етакчи хорижий мамлакатлар ҳукмрон доираларининг янги иқтисодий ва молиявий сиёсатига кўра кўпгина давлат тармоқлари ва корхоналари хусусийлаштирилди ва бу нарса давлат мулкнинг миқдорини кескин камайтирди

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

Топшириқ-1. Тестларни ечинг.

1. Молия тизимининг асосий бўғинлари қайсилардан ташкил топган?
 - a. -хўжалик юритувчи субъектлар молияси-умумдавлат молияси; -суғурта молияси.
 - b. -хўжалик субъектлари молияси;-
 - c. -умумдавлат молияси;-суғурта молияси; -хонадон молияси ;
 - d. - умумдавлат молияси.
2. Умумдавлат молиясини таркиби:
 - a. давлат бюджети, давлат хўжалик юритувчи субъектлари молияси, БТФ, фонд бозори.
 - b. БТФ, давлат кредити,
 - c. давлат бюджети,
 - d. давлат хўжалик юритувчи субъектлари молияси,
3. Бюджет тизимининг моҳияти
 - a. Бюджет даромадлари ва харажатларининг йиғиндиси;
 - b. Марказий бюджет ва маҳаллий бюджетлар йиғиндиси
 - c. Молия тизимининг марказий бўғини;
 - d. Иқтисодий муносабатлар ва ҳуқуқий меъёрларга асосланган ҳамда ўзаро қонуний боғлиқликда ва алоқадорликда бўлган мамлакатнинг барча бюджетлари йиғиндиси.
4. Ўзбекистон Республикаси Молия тизими неча соҳага бўлинади
 - a. 1
 - b. 2
 - c. 3
 - d. 4
5. Молиявий бошқарувнинг шакллари қуйидагилардан қайси бири?
 - a. Молиявий режалаштириш
 - b. Башоратлаш ва дастурлаштириш
 - c. Молиявий назорат
 - d. Ташкиллаштириш

Топшириқ-2. Қуйидаги саволларга жавоб беринг.

1. Табиий ресурслардан фойдаланганлик учун тўланадиган солиқлар (мол-мулк солиғи; ер солиғи; ер ости бойлик-ларидан фойдаланганлик учун солиқ ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ)- бу?
2. Давлат бюджетининг умумдавлат тусидаги тадбирларни молиялаштиришда фойдаланиладиган қисми, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади – бу?

3. Календарь йилида мамлакатда 183 кундан кам бўлмаган муддатда яшаган, Ўзбекистонда доимий яшаш жойига эга бўлган ва бўлмаган солиқ тўловчилар?
4. Қонунда белгиланган тартибдаги ставка бўйича хўжалик юритувчи субъектлардан ва фуқаролардан давлат томонидан давлат ёки маҳаллий бюджетга олинадиган мажбурий тўловлар?
5. Солиқ тўловчи солиқ мажбуриятлари ҳажмининг тўлиқ ёки қисман қисқариши, тўлов муддатининг кечиктирилиши ёки орқага сурилиши?
6. Мамлакатнинг бошқа давлатлар билан савдо алоқаларининг ҳажми?

- 3. Ривожланган мамлакатлар молия тизимини тасвирлаб беринг. 10 та гапдан иборат бўлган кичик эссе ёзиб беринг (интернетдан фойдаланиш мумкин).**
- 4. Молиявий тизими ва унинг ўзига ҳос хусусиятлари асосида кичик кроссворд тузинг. Кроссворд 15-16 та сўздан иборат бўлсин.**

4.ГЛОССАРИЙ

Давлат молияси (Государственные финансы, Public Finance)-давлатни керакли иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий функцияларини бажариш учун пул маблағлари билан таъминлашга ундалган молия тизимининг муҳим бўғинидир.

Бюджетдан ташқари фондлар (Бюджетные средства, Budgetary funds)– умумдавлат молиясининг муҳим бўғини бўлиб, уларнинг фаолияти қатъий белгиланган, манбаларни ташкил этиш йўллари кўрсатилган, пул фондлари билан фойдаланиш йўлларининг тартиби аниқлаб берилган давлат ҳукуматининг юқори органларининг тегишли актлари асосида ўз фаолиятини амалга оширадилар.

Давлат бюджети (госбюджет, State budget)- давлат пул маблағларининг (шу жумладан давлат мақсадли фондлари маблағларининг) марказлаштирилган фонди бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади

давлат қарзи (государственный долг, state debt)- давлат томонидан ички маблағни ва хориждан маблағ жалб қилиш натижасида вужудга келган Ўзбекистон Республикаси мажбуриятларининг йиғиндиси;

Маҳаллий бюджет (местный бюджет, local budget) - Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар пул маблағлари фондини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТУРИАЛЛАРИ